

Орловська Н. А.,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри кримінального права та процесу
Національної академії Державної прикордонної служби України
імені Богдана Хмельницького

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВІ ЗАХОДИ ЗА ВЧИНЕННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОСТУПКУ

THE CRIMINAL-LEGAL MEASURES FOR CRIME OFFENSE COMMITTING

Стаття присвячена теоретико-прикладній проблемі визначення кримінально-правових заходів за вчинення кримінальних проступків як виду кримінальних правопорушень. На підставі аналізу фахових підходів, з огляду на законопроекти щодо запровадження кримінальних проступків, пропонується авторське бачення видів реакції на кримінальні проступки (покарання чи відокремлена система заходів). Формулюються висновки щодо основних напрямів розвитку кримінального законодавства в частині кримінальних проступків.

Ключові слова: кримінальні правопорушення, кримінальний проступок, покарання, кримінально-правові заходи.

Статья посвящена теоретико-прикладной проблеме определения уголовно-правовых мер за совершение уголовных проступков как вида уголовных правонарушений. На основе анализа научных подходов, с учетом законопроектов по введению уголовных проступков, предлагается авторское видение видов реакции на уголовные проступки (наказания или самостоятельная система мер). Формулируются выводы относительно основных направлений развития уголовного законодательства в части уголовных проступков.

Ключевые слова: уголовные правонарушения, уголовный проступок, наказания, уголовно-правовые меры.

The article is devoted to criminal-legal measures for crime offenses committing as a variety of criminal delicts definition theoretical-applied problem.

Based on professional approaches analysis taking into account law drafts concerning criminal offenses implementation the authors' vision about reaction varieties on criminal offenses (punishment or separated system of measures) is suggested.

The conclusions about criminal legislation in criminal offenses relation development basic milestones have been formulated.

Key words: criminal delicts, criminal offenses, punishment, criminal-law measures.

Прийняття Верховною Радою України у першому читанні законопроекту про запровадження кримінальних правопорушень (законопроект № 7279-д) [1] зумовило підвищенну увагу не лише до поданого документу, а й загалом до інституту кримінального проступку.

Однією з ознак кримінального проступку є специфіка заходів, які можуть бути застосовані за їх вчинення. Цей аспект міститься й у Концепції реформування кримінальної юстиції України [2], й у наукових роботах, й у численних законопроектах та зауваженнях на них. Крім того, оскільки інститут кримінального проступку не може розглядатися ізольовано від інституту злочину, то складовою частиною дискурсу є співвідношення заходів, які можуть бути призначенні за проступок, із покаранням. Також зазначені заходи мають бути включені у систему заходів кримінально-правового впливу.

Таким чином, питання визначення кримінально-правових заходів за вчинення кримінального проступку мають надзвичайно велике значення у процесі реформування системи кримінальної юстиції. Фактично, без їх рішення (у разі введення кримінального проступку чи відмови від цього) складно уявити розвиток науки, доктрини кримінального права, кримінального законодавства. Запровадження інституту кримінального проступку, внесення змін до класифікації злочинів вимагають перегляду наяв-

ної системи покарань, що зумовлене корелятивним зв'язком між системою покарань як такою та класифікацією кримінальних правопорушень на проступки і злочини [3, с. 142].

Аналіз досліджень щодо кримінально-правових заходів свідчить, що питання запровадження інституту кримінальних проступків, у тому числі й у контексті заходів за їх вчинення, вивчали ще за радянського періоду в площині інститутів покарання, звільнення від кримінальної відповідальності тощо. Увагу значним питанням приділили провідні вітчизняні науковці, серед яких В.І. Борисов, Л.М. Демидова, Н.А. Мирошниченко, В.О. Навроцький, В.О. Туляков, П.Л. Фріс, М.І. Хавронюк та ін. Значний внесок у вчення про кримінальний проступок зробили В.М. Куц, Д.О. Балобанова, М.М. Дмитрук, Н.Л. Березовська, Ю.Ю. Коломієць, Н.М. Мирошниченко, О.В. Острогляд та ін. На особливу увагу заслуговують численні законопроекти, серед них і прийнятий у першому читанні законопроект № 7279-д, які активно обговорюються у фаховому середовищі, зокрема, на представницьких наукових конференціях.

Однак залишається низка невирішених проблем, серед яких (у цьому можна погодитися з В.О. Туляковим) основними є такі: який кримінально-правовий наслідок має тягти вчинення кримінального проступку? Чи буде це покарання, чи є сенс запровадити іншу міру кримінально-правового впливу [3, с. 142]?

З огляду на зазначене, метою статті є формування авторського погляду на питання кримінально-правових заходів за вчинення кримінальних проступків та вироблення пропозицій для удосконалення кримінального законодавства.

Загалом фахові підходи до кримінально-правових заходів за вчинення кримінальних проступків можна поділити з огляду на те, що мають містити санкції відповідних кримінально-правових норм:

- всі види покарань, за включенням довічного позбавлення волі, але пропонуються обмеження по розмірах/строках (найбільш суворе покарання за проступок – позбавлення волі строком до 2 років);
- всі покарання, окрім довічного позбавлення волі та позбавлення волі на певний строк;
- покарання, окрім тих, які пов’язані з ізоляцією від суспільства;
- лише такий вид покарання, як штраф;
- кримінальні стягнення, однак види цих стягнень збігатимуться з покараннями.

Таким чином, можна говорити про два основних концептуальних підходи: «покарання за кримінальний проступок», «стягнення за кримінальний проступок», «спеціфічні заходи за кримінальний проступок». Більшість позицій пов’язана з першим підходом, загальною тезою при цьому є відмова від судимості.

Автори законопроекту № 7279-д [1] обрали та-кий варіант: за вчинення кримінального проступку може бути передбачено «основне покарання у виді штрафу в розмірі не більше трьох тисяч неоподаткованих мінімумів доходів громадян або інше покарання, не пов’язане з позбавленням волі». Таким чином, йдеться про покарання, які мають обмеження по видах (лише ті, що не пов’язані з позбавленням волі); штраф визначено типовим покаранням (з огляду на те, що чинний КК містить два типових покарання – штраф і позбавлення волі, а за кримінальний проступок позбавлення волі не передбачається); для штрафу передбачено обмеження по розмірах (йдеться про розмір штрафу, притаманний нині злочину невеликої тяжкості).

Щодо судимості автори законопроекту № 7279-д [1] зазначають: вважаються такими, що не мають судимості, «особи, засуджені за вчинення кримінального проступку, після відbutтя покарання».

Звернемо увагу, що у Висновку на законопроект № 7279-д [4] безпосередньо не розглядається питання про доцільність встановлення покарань чи якихось інших заходів за вчинення кримінальних проступків, і експерти, загалом не підтримуючи запровадження проступків у кримінальне законодавство, обмежуються вказівками на окремі суперечності при встановленні видів та розмірів покарань за такі проступки у представленаному законопроекті.

Але чи можна вважати, що прийняття у першому читанні законопроекту, в якому відображені певний підхід, окреслило провідний напрям розбудови інституту кримінального проступку? На нашу думку, ні. Якщо не буде суттевого доопрацювання, то у разі внесення запропонованих законопроектом № 7279-д

змін до КК отримаємо «нормативну кашу», перетратити яку кримінальному праву буде дуже складно. Тому доцільним вбачається продовження дискусії щодо кримінального проступку.

Які ж кримінально-правові заходи мають наставати за вчинення кримінального проступку – покарання чи стягнення?

Розпочнемо з того, що країнам-членам Ради Європи ще у 1999 р. було рекомендовано розглядати можливість декриміналізації певних злочинів або їх переведення до іншої категорії правопорушень із тим, щоб за їх вчинення не могло бути застосовано позбавлення волі [5]. Це положення було розвинуто у Концепції реформування кримінальної юстиції України, яка з метою гуманізації кримінального законодавства наголошує на запровадженні кримінальних проступків, зокрема, шляхом обмеження сфери застосування покарань, пов’язаних із позбавленням волі, заміною їх штрафними санкціями [2].

За великим рахунком, питання запровадження кримінального проступку прямо не стояло перед Україною. Розвантаження пенітенціарної системи (бо Рекомендації Ради Європи були спрямовані саме на зменшення чисельності «в’язничного населення») можна досягти різними шляхами, серед яких виключення застосування позбавлення волі за злочини невеликої тяжкості, відмова від деяких видів покарання, які передбачають ізоляцію від суспільства (наприклад дисциплінарного батальйону) тощо. Однак було вирішено запровадити кримінальний проступок. З огляду на наведені положення, підхід «покарання за кримінальний проступок» загалом відповідає стратегічним намірам держави.

У рамках підходу «покарання за кримінальний проступок» останній за своєю соціальною та правою природою вважається злочинним діянням [6, с. 1080]. Відповідно, щодо особи, яку буде визнано винною у вчиненні проступку, застосовуватиметься кримінальна відповідальність, юридична процедура визнання особи винною та призначення її відповідного покарання здійснюватиметься в межах кримінально-правових відносин [7]. Таким чином, незважаючи на знижену, порівняно зі злочином, суспільну небезпеку проступку [8], сумнівів у доцільноті встановлення покарання як форми реалізації кримінальної відповідальності не виникає.

Зрозуміло, науковці та автори законопроектів по-різному уявляють систему покарань за кримінальні проступки (виключаються покарання, пов’язані з ізоляцією від суспільства; допускається обмеження волі та ін.), але прихильники погляду «покарання за кримінальний проступок» не вбачають проблеми у тому, що діяння зі зменшеним ступенем суспільної небезпечної буде тягти призначення покарання, щоправда, лише за умови відсутності судимості.

Але тоді варто погодитися з поглядом авторитетних вітчизняних юристів щодо відвертої штучності розмежування злочину та кримінального проступку, навіть за умови, якщо запроваджується окрема, але все-таки система покарань за кримінальні проступки [9]. Незважаючи на те, що ці міркування були ви-

словлені щодо одного з численних законопроектів (№ 10136 від 03.03.2012 р.), але вони є цілком слушними й щодо прийнятого у першому читанні законопроекту № 7279-д [1], в якому «реформування» ст. 51 КК обмежується заміною терміна «злочин» терміном «кrimінальне правопорушення».

Вочевидь, саме через внутрішню суперечливість підходу «покарання за кrimінальний проступок» активно наголошується на відсутності судимості для покараних за кrimінальний проступок. Але, наприклад, якщо звернутися до ст. 89 КК у редакції законопроекту № 7279-д [1], з'ясується, що такими, що не мають судимості, визнаються особи, засуджені за вчинення кrimінального проступку після (!) відбуття покарання. Однак це не означає, що внаслідок засудження за проступок не виникає судимості: оскільки змін у принципові положення ч. 1 ст. 88 КК не передбачається, судимість буде виникати навіть за вчинення кrimінального проступку із дня набрання законної сили обвинувальним вироком.

Зрозуміло, що можна передбачити, як це було запропоновано у законопроекті № 4712 від 16.04.2014 р. [11], що набрання законної сили обвинувальним вироком щодо проступку не тягнутиме визнання засудженої особи такою, що має судимість. Але тоді навіщо потрібне покарання як форма реалізації кrimінальної відповідальності?

Прибічники підходу «стягнення за кrimінальний проступок» апелюють до чіткого розмежування злочину та проступку, з огляду на що вбачається неможливим застосування покарання. Тому пропонується запровадити ще одну форму відповідальності – кrimінальне правове стягнення [10, с. 193].

Як приклад наведемо поняття стягнення за кrimінальний проступок, запропоноване колективом авторів під керівництвом В.О. Тулякова: «Стягнення є заходом примусу, що застосовується від імені держави за вироком суду до особи, визнаної винною у вчиненні проступку, і полягає в передбаченому законом обмеженні прав і свобод засудженого. Стягнення не тягне судимості». При цьому стягненнями пропонується вважати штраф, позбавлення права обімати певні посади або займатися певною діяльністю, громадські роботи, виправні роботи та арешт. Цілями стягнень є кара, виправлення осіб, загальна та спеціальна превенція [3, с. 181, 182]. Відповідно, мірою відповідальності за вчинення проступку не може виступати покарання, що застосовується лише за вчинення злочину. Більш прийнятним є термін «стягнення». Найчастіше таким стягненням називають штраф [12, с. 62].

З огляду на це, можна дійти висновку, що стягнення застосовуються в рамках кrimінальної відповідальності до винної особи, є заходом державного примусу, мають ті самі цілі, що й покарання. Перелік стягнень утворений шляхом вилучення певних видів із переліку покарань. Різниця ж полягає фактично у розмірах (для стягнень вони менші) та відсутності судимості.

На перший погляд, підходи «покарання за кrimінальний проступок» та «стягнення за кrimінальний проступок» мало відрізняються один від одного.

Але звернемо увагу на останню ознаку – відсутність судимості. Так, на нашу думку, авторський колектив під керівництвом В.О. Тулякова запропонував більш зважене рішення, ніж фахівці в рамках підходу «покарання за кrimінальний проступок»:

– по-перше, запропоновано окремий перелік стягнень. Щодо того, що види стягнень дублюють покарання, зазначимо, що те ж саме відбувається і з адміністративними стягненнями, бо тільки законодавець визначає галузеву приналежність та специфіку конкретних заходів;

– по-друге, для кrimінального проступку набрання законної сили обвинувальним вироком не породжує судимості. Про це йдеться у визначенні кrimінального проступку. Крім того, у запропонованій редакції норм про судимість відсутня вказівка про кrimінальне правопорушення як родове поняття щодо злочину та кrimінального проступку, тобто у відповідних приписах застосовується виключно термін «злочин» [3, с. 210].

Таким чином, підхід «стягнення за кrimінальний проступок» вбачається більш логічним, аніж підхід «покарання за кrimінальний проступок». Але, на наш погляд, було б доцільним чіткіше розмежувати покарання та кrimінальні стягнення, забезпечивши самостійність змісту санкцій за проступки та запобігаючи можливості «розповзання» санкцій «від проступку до злочину». Це може стати реальністю у разі, коли за проступок і за злочин передбачатимуться тотожні види покарань/стягнень, які відрізняються лише розмірами. Звернемо увагу, що так і відбулося у законопроекті № 7279-д [1].

Однак варто порушити питання про відмову від додаткових стягнень за проступок. Якщо проводити аналогію з додатковим покаранням, то воно посилює каральний ефект основного, при цьому зміст додаткового правообмеження може як збігатися, так і не збігатися з основним покаранням. Але якщо кrimінальний проступок характеризується суттєво меншим ступенем суспільної небезпеки порівняно зі злочином, чи є необхідним взагалі передбачати додаткове стягнення?

Крім того, запровадження кrimінального проступку актуалізує питання щодо можливості відновлення видів кrimінально-правових заходів, які були раніше відомі вітчизняному кrimінальному праву. Зокрема, Керівні начала з кrimінального права 1919 р. передбачали у розділі 6 перелік покарань, серед яких у пункті «е» було закріплено відновлення, а за його неможливості – відшкодування спричиненої шкоди. Пізніше до кrimінального законодавства було введено таке покарання, як накладення обов'язку залагодити спричинену шкоду, яке застосовувалося як додаткове. Розміри відшкодування при цьому визначалися судом [13, с. 44].

На нашу думку, кrimінально-правовий вплив є доречним лише у тих випадках, коли має місце невичерпність шкоди або для її вичерпності реститутивно-компенсаційних засобів замало. У зв'язку із цим відновлення (реституція), відшкодування спричиненої шкоди, з огляду на їх цільову спрямованість,

можуть розглядатися як «кандидати» на включення у перелік стягнень. Однак це питання варто грунтовно обговорити, адже якщо стягнення матимуть ті самі цілі, що й покарання, то заходи реститутивно-компенсаційної спрямованості «не вписуватимуться» у перелік стягнень за кримінальні проступки.

Таким чином, на підставі викладеного можна дійти висновку, що визначення кримінально-правових заходів за вчинення кримінальних проступків, незважаючи на прийняття у першому читанні законопроекту № 7279-д, залишається вкрай ак-

туальним питанням. При цьому більш плідним можна вважати підхід «стягнення за кримінальний проступок». Однак він потребує значного доопрацювання, зокрема, у плані відмови від застосування додаткових стягнень, ретельної розробки ціле-спрямування стягнень за кримінальні проступки, визначеності з доцільністю відновлення певних видів кримінально-правових заходів як стягнень за вчинення проступків. Ці аспекти окреслюють перспективи подальших досліджень щодо кримінальних проступків.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень: Проект Закону України. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=63928 (дата звернення: 20.08.2018).
2. Концепція реформування кримінальної юстиції України: затверджена Указом Президента України № 311/2008 від 8 квітня 2008 р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/311/2008> (дата звернення: 20.08.2018).
3. Кримінальний проступок у доктрині та законодавстві: монографія / авт. кол.: В.О. Туляков, Г.П. Пімонов, Н.І. Мітрісан [та ін.]; за заг. ред. В.О. Тулякова. Одеса: Юридична література, 2012. 424 с.
4. Висновок на проект Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень». URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=63928 (дата звернення: 20.08.2018).
5. Рекомендація № (99) 22 Комітета Міністрів Совета Європи государствам-членам «О проблеме переполнення тюрем и увеличения числа лиц, находящихся под стражей», 30 вересня 1999 р. URL: <https://rm.coe.int/16806f406a> (дата звернення: 20.08.2018).
6. Демидова Л.М. Кримінальний проступок як кримінально-процесуальна новела і кримінально-правова проблема / Кримінальний процесуальний кодекс 2012 року: ідеологія та практика правозастосування: колективна монографія / За заг. ред. Ю.П. Аленіна; відпов. за вип. І.В. Гловюк. Одеса: Вид. дім «Гельветика», 2018. С. 1071–1093.
7. Борисов В.І. Проблеми запровадження у законодавство України інституту кримінального проступку. Проблеми впровадження інституту кримінального проступку (на основі проекту Закону «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо введення інституту кримінальних проступків» № 10136 від 03.03.2012): Всеукр. інтернет-конф. URL: <http://ivpz.org/golovna-konferents> (дата звернення: 20.08.2018).
8. Фріс П.Л., Козич І.В. Деякі відмінності карної провини від злочину. Проблеми впровадження інституту кримінального проступку (на основі проекту Закону «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо введення інституту кримінальних проступків» № 10136 від 03.03.2012): Всеукр. інтернет-конф. URL: <http://ivpz.org/golovna-konferents> (дата звернення: 20.08.2018).
9. Висновок кафедр кримінального права НУ «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого» та Інституту вивчення проблем злочинності НАПРН України на проект Закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо введення інституту кримінальних проступків». Проблеми впровадження інституту кримінального проступку (на основі проекту Закону «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо введення інституту кримінальних проступків» № 10136 від 03.03.2012): Всеукр. інтернет-конф. URL: <http://ivpz.org/golovna-konferents> (дата звернення: 20.08.2018).
10. Куц В.М. Впровадження кримінального проступку та кримінальної відповідальності юридичних осіб – важливі напрямки розвитку кримінального права України. Основні напрямки розвитку кримінального права та шляхи вдосконалення законодавства України про кримінальну відповідальність: матер. міжнарод. наук.-практ. конф. Х.: Право, 2012. С. 192–195.
11. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо реалізації положень Кримінального процесуального кодексу України: Проект Закону України URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=50664 (дата звернення: 20.08.2018 р.).
12. Березовська Н.Л. Криміналізація і пеналізація кримінальних проступків. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція. 2014. № 10-2. Т. 2. С. 58–65.
13. Шаргородский М.Д. Вина и наказание в советском уголовном праве. М.: Юрид. изд-во НКЮ СССР, 1945. 56 с.